

KS. MICHAŁ KLEMENTOWICZ

FUNKCJA FATYCZNA JĘZYKA HOMILII I KAZAŃ

THE PHATIC FUNCTION IN THE LANGUAGE OF HOMILIES AND SERMONS

A b s t r a c t. Research that covers particular functions of language in rhetoric should lead to acquiring knowledge of the mechanisms of a language. As it comes to the phatic function, it is about the prominent element that is making contact and maintaining recipient's attention. The article defines the issue that concerns in which formal elements (of homilies and sermons) phatic function (phatic communion) is present in preaching. The author of the assignment pointed out the reference to the adversative phrases used by preachers, using different lexical structures and the application of certain structures of the homilies and sermons. Those presented formal procedures allow to establish and keep the attention of the listener, which remains an essential condition for an appropriate transfer of content.

Key words: phatic function; homily; sermon; language.

Badania dotyczące świadomego wykorzystania funkcji języka na polu homiletyki formalnej nie są zjawiskiem nowym w refleksji naukowej¹. Zagadnienia te wpisują się w kontekst retoryki kaznodziejskiej. Strukturę głoszonych w praktyce homilii lub kazań można odnieść do najprostszego sche-

Ks. dr MICHAŁ KLEMENTOWICZ – asystent Katedry Homiletyki w Instytucie Liturgiki i Homiletyki KUL; adres do korespondencji: ul. I. Radziszewskiego 7, 20-039 Lublin; e-mail: hindenburg@wp.pl

¹ Por. J. HERBUT, *Rola filozofii w kształceniu kaznodziejów*, w: *Artykuły i szkice. Z metodologii i teorii metafizyki, filozoficznej analizy języka religii oraz etyki i metaetyki*, red. J. Herbut, Opole: Wydawnictwo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego (1978) 2008², s. 347-356; L. SZEWCZYK, *Perswazja językowa w wybranych homiliach kapłanów Archidiecezji Katowickiej*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 35(2002), z. 2, s. 359, 361; K. PIELATOWSKI, *Język homilii elementem orędzia*, „Biblioteka Kaznodziejska” 115(1985), z. 1, s. 58-59.

matu komunikacji, w którym wyróżnia się nadawcę, odbiorcę, komunikat i kanał komunikacyjny. W każdym ze wskazanych elementów komunikacji (formułowanego komunikatu) wyrażenia, jakimi posługuje się człowiek, pełnią określone funkcje. Od lat sześćdziesiątych XX wieku, kiedy to Roman Jakobson wyróżnił poszczególne funkcje języka, prowadzone są badania nad różnymi ich formami zarówno w językoznawstwie czy filozofii, jak również w teologii (m.in. w retoryce kaznodziejskiej).

Przedmiotem badań w niniejszym artykule jest funkcja fatyczna, która pojawia się w języku homilii i kazań. Skoro język religijny używany w homiliach jest częścią języka naturalnego, można przypisywać mu pełnienie tych samych funkcji, jakie stanowi język naturalny. Zasadnym może zatem być pytanie o prawidłowe posługiwanie się funkcją fatyczną w głoszonym w Kościele słowie Bożym. Celem prowadzonych rozważań jest ukazanie miejsc, w których w przepowiadaniu może pojawić się funkcja fatyczna. Podstawowym pytaniem jest natomiast ukazanie gdzie i jakie elementy mogą pierwszorzędnie pełnić funkcję fatyczną w kazaniach i homiliach?

1. FATYCZNA FUNKCJA JĘZYKA

Początek badań nad funkcją fatyczną związany jest z polskim etnologiem, antropologiem i socjologiem – Bronisławem Malinowskim². W wyniku badań prowadzonych przez Malinowskiego na wyspach Melanezji powstała praca pt. *The Problem of Meaning in Primitive Languages*, w której pierwszy raz w historii dostrzeżona została funkcja fatyczna języka³. W swoich poszukiwaniach naukowych Malinowski zauważył, iż język w swojej najbardziej pierwotnej funkcji posiada zasadniczo charakter pragmatyczny i jest jednocześnie elementem nieodzownym dla wspólnych działań człowieka⁴. Nawiązanie kon-

² Opis koncepcji funkcji fatycznej, jaki pojawia się u Romana Jakobsona, został zaczerpnięty od Bronisława Malinowskiego, który jako pierwszy posłużył się analizowanym terminem. Por. R. JAKOBSON, *Poetyka w świetle językoznawstwa*, tłum. K. Pomorska, w: TENŻE, *W poszukiwaniu istoty języka*, t. II, tłum. M.R. Mayenowa, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1989, s. 85. Należy jednak zauważyć, że badania nad funkcjami języka (w tym także funkcji fatycznej) XX wieku zainicjował właśnie R. Jakobson. Por. R. JAKOBSON, *Poetyka w świetle językoznawstwa*, s. 77-124.

³ Por. Z. MEGER, *Co łączy Bronisława Malinowskiego z portalami społecznościowymi?*, „EduAkcja. Magazyn edukacji elektronicznej” 2(4)(2012), s. 27.

⁴ Malinowski zauważa, że stosowanie określonych zwrotów językowych związanych np. z pytaniem o stan zdrowia, rozmową o pogodzie, wypowiedziami dotyczącymi pewnych nieis-

taktu między podmiotami (stworzenie więzi), który powstaje poprzez wymianę zdań, Malinowski nazwał komunikacją fatyczną (*phatic communion*). W jej przypadku język nie funkcjonuje jako środek przekazywania myśli⁵. Jest to bardzo specyficzna sytuacja użycia języka, w której ludzie spotykają się ze sobą. Fatyczna komunikacja (funkcja fatyczna) nie zmierza zatem do przekazywania jakiegś konkretnej wiedzy. Jej celem jest otwieranie „kanałów w komunikacji”⁶, często określa się ją również terminem *small talk*⁷. W zamyśle Malinowskiego przyjęta już nazwa (funkcja fatyczna) pochodzi od greckiego *fatos* (słowny, powiedziany)⁸ i chodzi w niej przede wszystkim o taki sposób używania języka, w którym mowa służy wyłącznie do podtrzymywania kontaktu pomiędzy rozmówcami oraz zaistnienia szeroko rozumianych stosunków społecznych⁹. Należy wyraźnie zaznaczyć, że funkcja fatyczna nie może być mylona z tzw. aktami fatycznymi, o których pisał J.L. Austin w swojej książce *How to do things with words*¹⁰.

Pozornie prosta funkcja fatyczna stała się przedmiotem refleksji naukowej wielu badaczy. Harry Weinberg w książce *Levels of Knowing and Existence* podjął się analizy komunikacji fatycznej jako klucza do pokonywania barier językowych, wprost określając funkcję fatyczną jako *cracking the language barrier*¹¹. W kontekście tych zagadnień zauważył, że niezrozumienie istoty

totnych bądź oczywistych stanów rzeczy związane jest z wymianą zdań, która nie jest przekazywaniem jakiegś określonej wiedzy. Tego typu tendencje językowe służą natomiast tworzeniu relacji, więzi. Por. B. MALINOWSKI, *Problem znaczenia w językach pierwotnych*, w: *Językoznawstwo Bronisława Malinowskiego*, red. K. Pisarkowa, Kraków: Wydawnictwo Universitas 2000, s. 23.

⁵ Por. V. ŽEGARAC, B. CLARK, *Phatic interpretations and phatic communication*, s. 12, http://www.vladimirzegarac.info/1999_PhaticCommunication.pdf (dostęp: 04.01.2016).

⁶ Zagadnienie funkcji fatycznej jako sposobu użycia języka w formie narzędzia, które otwiera komunikację niż jako środka przekazu informacji, rozwijał w swoich badaniach nad językiem również Jacobson. Por. V. ŽEGARAC, B. CLARK, *Phatic interpretations and phatic communication*, s. 13.

⁷ Por. H. WEINBERG, *Levels of knowing and existence. Studies in general semantics*, Englewood, New Jersey: Institute of General Semantics 1987, s. 42.

⁸ Por. V. ŽEGARAC, *Phatic communication*, s. 1, <http://vladimirzegarac.info/PHATIC%20COMMUNICATION%20encyclopedia%20article.pdf> (dostęp: 04.01.2016); Z. MEGER, *Co łączy Bronisława Malinowskiego z portalami społecznościowymi?*, s. 27.

⁹ Por. Z. MEGER, *Co łączy Bronisława Malinowskiego z portalami społecznościowymi?*, s. 27.

¹⁰ Por. S. GUNTER, *Phatic communion*, s. 227-228, http://pubman.mpg.de/pubman/item/escidoc:68366/component/escidoc:468107/senft_2009_phatic.pdf (dostęp: 18.09.2015).

¹¹ Por. H. WEINBERG, *Levels of knowing and existence*, s. 40-41.

tej funkcji może doprowadzić do poważnych zakłóceń we wzajemnym porozumieniu interlokutorów¹². Zwraca się także uwagę, iż funkcja fatyczna, jako służąca do kierowania relacjami między ludźmi, wydaje się marginalna, tymczasem jest zagadnieniem kluczowym dla komunikacji. Ważnym jest tutaj uwzględnienie społecznego statusu interlokutorów dla dobrania właściwych środków w celu nawiązania komunikacji¹³.

Na angielskim forum *The Communications Blog* można odnaleźć wskazówkę, iż termin „komunikacja fatyczna” (ang. *phatic communication* lub *phatic speech*) początkowo określany był mianem *phatic communion* przy założeniu, iż w wyniku komunikacji dochodzi do zaistnienia pewnej wspólnoty uczestnictwa¹⁴. Ważnym wydaje się jednak fakt, że termin *communion* (w znaczeniu „wspólnota” lub „komunia”) używany jest także w kontekście religijnym. *Phatic communion* odsyłał nas zatem w pierwotnym znaczeniu terminu do faktu powstania pewnej wspólnoty (wspólnotowości), komunii w takim sensie, w jakim termin *communion* używany jest w wymiarze ściśle religijnym¹⁵.

Badania nad zjawiskiem funkcji fatycznej przybierają bardzo różny kształt. Są to analizy czysto filozoficzne, istnieje także wiele analiz o charakterze lingwistycznym. Często można spotkać bardzo zawężone rozumienie omawianej tutaj funkcji języka. Wśród wielu badaczy funkcji fatycznej na uwagę zasługuje opracowanie Wioletty Piegzik. W celu precyzyjnego określenia rozumienia funkcji fatycznej badaczka proponuje jej podział na funkcję fatyczną właściwą oraz funkcję fatyczną mieszaną¹⁶. Niektórzy badacze zwracają także uwagę, iż najczęściej myślimy o fatycznej funkcji w komunikacji wyłącznie w ramach tzw. komunikacji werbalnej. Niemniej funkcja ta może dokonywać się również w pozawerbalnym wymiarze w formie gestów niewer-

¹² Tamże, s. 42.

¹³ Por. V. ŽEGARAC, B. CLARK, *Phatic interpretations and phatic communication*, s. 13; V. ŽEGARAC, *Phatic communications*, s. 1.

¹⁴ Por. ABCD. *Phatic Communion*, <http://tcbdevito.blogspot.com/2007/11/abcd-phatic-communion.html> (dostęp: 18.09.2015).

¹⁵ Por. V. ŽEGARAC, *Phatic communication*, s. 1-2.

¹⁶ W ramach funkcji fatycznej właściwej Wioletta Piegzik wymienia „zwroty i wyrażenia lub pojedyncze jednostki leksykalne nawiązujące, podtrzymujące bądź kończące akt komunikacji, które nie przekazują żadnej informacji *sensu stricto*, lecz które wspierają akt mowy”. Funkcja fatyczna w znaczeniu mieszanym występuje kiedy „zwroty, wyrażenia i słowa, które wspierając komunikację, zawierają określoną informację, lub pytanie o informację, przy czym informacja, o której mowa, poza stwierdzeniem określonego stanu lub zapytaniem o niego, stanowi jedynie pretekst do nawiązania, podtrzymania lub zakończenia aktu mowy”, W. PIEGZIK, *O roli i znaczeniu funkcji fatycznej w procesie nauki języków obcych*, „Języki Obce w Szkole” 2(2004), s. 9-14.

balnych (np. uścisku dłoni), mimiki (uśmiechu) czy nawet intonacji wypowiedzi¹⁷.

2. FUNKCJA FATYCZNA W RAMACH TZW. ZWROTÓW ADRESATYWNYCH

Początek tekstu jest zawsze miejscem, w którym pojawia się potrzeba nawiązania kontaktu z odbiorcą. Mają temu służyć sygnały fatyczne nadawcy¹⁸, których rolę mogą spełniać formy adresatywne. Należą one, obok zwrotów grzecznościowych, do najważniejszych środków językowych w ramach szeroko rozumianej etykiety językowej¹⁹. Zwroty te stanowią formę skonwencjonalizowanych formuł o charakterze grzecznościowym i wpisują się w schemat komunikacyjny zaproponowany przez Jacobsona²⁰.

Same formy adresatywne, pojawiające się we współczesnych homiliach i kazaniach, mają zazwyczaj charakter skonwencjonalizowany przejawiający się w idiolektach (czyli charakterystycznych formach leksykalnych i fonetycznych) poszczególnych kaznodziejów²¹. W ramach form adresatywnych pojawiają się wyrażenia nominatywne, takie jak „bracia i siostry”, wzmacniające poczucie wspólnoty mówcy i słuchaczy. Popularne są też wyrazy typu: „kochani moi, umiłowani, najmiłsi, drodzy moi”. W homiliach i kazaniach można

¹⁷ „Most often we think of phatic communion as verbal but it may also be communicated with nonverbal gestures (a warm handshake or a wave), facial expressions (a smile or a worrisome expression), and tone of voice”. *ABCD. Phatic Communion*, <http://tcbdevito.blogspot.com/2007/11/abcd-phatic-communion.html> (dostęp: 18.09.2015).

¹⁸ Por. A. SIERADZKA-MRUK, *Odbiorca jako czynnik kształtujący wypowiedź (na przykładzie kazań dla dzieci)*, Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica” 2003, s. 87.

¹⁹ Ogólnie etykieta językowa rozumiana jest jako zjawisko społeczne i uwarunkowana jest przez szereg czynników pragmatycznych, sama będąc częścią pragmatycznego zachowania się członków społeczeństwa. Por. M. PEISERT, *Etykieta językowa i jej wyznaczniki*, w: *Język a Kultura*, t. I: *Podstawowe pojęcia i problemy*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław: Wiedza o Kulturze 1991, s. 123.

²⁰ Ogólnie zwroty adresatywne rozumie się jako „te wszystkie wypowiedzi performatywne, które za pomocą wyrażeń pronominalnych (np. ty/wy), nominalnych (np. imię i nazwisko) i atrybutywnych (np. mój, szanowny) oraz ich potencjalnych kombinacji wytwarzają określony, społecznie wykształcony stopień i charakter dystansu między nadawcą i odbiorcą w bezpośrednim akcie komunikacji językowej”. E. TOMICZEK, *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1983, s. 24-25.

²¹ Por. S. WEWIÓR, *Zwroty adresatywne współczesnych kazań*, „Język – Szkoła – Religia” 7(2012), z. 2, s. 92-93.

ponadto spotkać wyliczenia, które mają miejsce w sytuacji pozdrawiania określonych uczestników liturgii²². Specyficzną formą jest również bezpośrednio zwrócenie się do szerszego audytorium w sytuacji celebracji transmitowanej w radiu lub telewizji²³.

W praktyce zwroty adresatywne przybierają bardzo różny kształt²⁴. Formy adresatywne w rozpoczęciu homilii są przede wszystkim okazaniem szacunku względem drugiej strony komunikacji. Przyjmują one także formę sygnału delimitacyjnego, gdyż inicjują cały dyskurs. Zwraca się także uwagę na ich rolę jako czynników wpływających na perswazyjność komunikatu²⁵, zwroty te określa się mianem tzw. figur kontaktu²⁶. Ich obecność w akcie komunikacji nie jest jednak wyłącznie elementem grzeczności językowej. Badacze procesów komunikacji oraz językoznawcy pośród różnych funkcji zwrotów adresatywnych²⁷ wskazują na nie jako na ten element, dzięki któremu realizowana jest funkcja fatyczna²⁸. Za ich pomocą uczestnicy interakcji negocjują łączącą ich wzajemną relację²⁹. Jako sygnał fatyczny, zwroty adresatywne mogą budować i podtrzymywać kontakt oraz przyciągać uwagę słuchaczy.

Stosowanie zwrotów adresatywnych może jednak być zjawiskiem o tyle pomocnym, co niestety także bardzo niebezpiecznym. Należy zauważyć, że stosowanie określonych form adresatywnych może powodować zakłócenie intencji nawiązania kontaktu. Dzieje się tak w warunkach formułowania zbyt rozbudowanych form adresatywnych. Sytuacja zakłócenia możliwości nawiązania kontaktu może mieć również miejsce w przypadku używania sztucznych

²² Por. A. SIERADZKA-MRUK, *Odbiorca jako czynnik kształtujący wypowiedź*, s. 69-72.

²³ Por. M. TARCZEWSKA, *Dialogizacja monologu. Komunikatywne aspekty współczesnych polskich homilii*, praca doktorska napisana na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Masaryka, Brno 2010, s. 52-53.

²⁴ Por. M. PEISERT, *Etykieta językowa i jej wyznaczniki*, s. 127; S. WEWIÓR, *Zwroty adresatywne współczesnych kazań*, s. 92.

²⁵ Por. M. KOSTRO, K. WRÓBLEWSKA-PAWLAK, *Między kurtuazją a deprecjacją. Formy adresatywne jako środek retoryczny w polemicznym dyskursie politycznym*. „Forum Artis Rhetoricae” 3(2011), s. 39-40; M. TARCZEWSKA, *Dialogizacja monologu*, s. 52.

²⁶ Por. S. KOZIARA, *Status i funkcja form adresatywnych w języku współczesnych kazań*, s. 139.

²⁷ Por. S. WEWIÓR, *Zwroty adresatywne współczesnych kazań*, s. 94-96; S. KOZIARA, *Status i funkcja form adresatywnych w języku współczesnych kazań*, w: *Fenomen kazania*, red. W. Przyczyna, Kraków: Redemptoris Missio 1994, s. 137.

²⁸ Por. S. WEWIÓR, *Zwroty adresatywne współczesnych kazań*, s. 94; M. TARCZEWSKA, *Dialogizacja monologu*, s. 51-52.

²⁹ Por. M. KOSTRO, K. WRÓBLEWSKA-PAWLAK, *Między kurtuazją a deprecjacją*, s. 37.

wyrażeń językowych, zwłaszcza posługiwania się archaicznymi związkami frazeologicznymi typu „Drogi ludu Boży”. Używany więc zwrot adresatywny musi mieć oryginalny charakter, być skonstruowany w sposób prosty i co najważniejsze niekoniecznie musi pojawiać się jako punkt wyjścia głoszonego na ambonie słowa.

3. FUNKCJA FATYCZNA JĘZYKA W KAZNODZIEJSKIM *ACTIO*

Jak zauważa Piegzik, funkcja fatyczna nie dotyczy wyłącznie nawiązywania kontaktu, ale może wiązać się m.in. z pobudzeniem uwagi odbiorcy, sprawdzeniem uwagi słuchacza oraz zastosowaniem wyrażeń, dzięki którym dochodzi do zwolnienia słuchacza z trudu skupienia uwagi w dłuższym odstępie czasowym³⁰. Pozwala to stwierdzić, że funkcja fatyczna obecna jest nie tylko w miejscu inicjowania komunikacji interlokutorów. Komunikacja fatyczna może pojawić się również w czasie wygłaszania homilii lub kazania.

Zabieg utrzymania uwagi słuchaczy w czasie głoszenia kazania lub homilii może dokonywać się na różne sposoby. Może być on oczywiście – po raz kolejny – związany ze stosowaniem zmodyfikowanych form adresatywnych. Nie są to już jednak delimitacyjne formy inicjujące kontakt. Mają one jednak na celu aktywizowanie słuchaczy poprzez nasilenie kontaktu z audytorium, pomagają kaznodziei zwiększyć perswazyjność formułowanego komunikatu. Interesującą może tutaj okazać się forma bardzo osobistego zwrócenia się do słuchaczy, np. w wyrażeniu „Chrystus zwraca się do nas, do każdego z osobna” czy wreszcie w formie „Mówię do Ciebie, mój chory i cierpiący bracie”. Na przykładzie przytoczonych tutaj form adresatywnych (które nie pojawiają się na początku komunikatu) widać wyraźnie, w jaki sposób używanie form grzecznościowych może służyć podtrzymaniu komunikacji (kontaktu pomiędzy interlokutorami) również w czasie trwania kaznodziejskiego *actio*³¹.

Kolejnym elementem, służącym do podtrzymania uwagi słuchaczy, jest stawianie pytań. Klasyczna retoryka mówi o formułowaniu tzw. pytań, które w ramach retorycznego *actio* zaliczane były do figur kontaktu z odbiorcą³². Obok pytań retorycznych w badaniach językoznawczych wyróżnia się pytania-

³⁰ Por. W. PIEGZIK, *O roli i znaczeniu funkcji fatycznej w procesie nauki języków obcych*, s. 11-13.

³¹ Por. J. ILUK, *Nauczanie etykiety obcojęzycznej w ujęciu podstawy programowej z 2008 roku*, „Języki Obce w Szkole” 2(2013), s. 71.

³² Por. M. TARCZEWSKA, *Dialogizacja monologu*, s. 74.

prośby, pytania-groźby lub pytania informujące lub też wprost – pytania fatyczne, które mają służyć podtrzymaniu uwagi słuchaczy³³. Dorota Zdunkiewicz-Jedynak, omawiając językowe środki perswazji kaznodziejskiej, zwraca uwagę na kategorię środków medytatywnych lub deliberatywnych. Ich zadaniem jest m.in. aktywizowanie uwagi odbiorcy przez pobudzenie go do myślenia³⁴. Według Markéty Tarczewskiej pytania deliberatywne lub medytatywne przedstawiają jakiś problem, po czym pojawia się w nich zachęta do podjęcia wysiłku w jego rozwiązywaniu. Taka struktura powoduje – według Tarczewskiej – intensyfikowanie uwagi słuchacza³⁵. W ramach takich pytań kaznodzieja może np. powiedzieć: „Jak sobie poradzić, bracia i siostry z kłamstwem, które stało się zmorą współczesnych ludzkich relacji?” albo „Jak zmierzyć się ze spiralą nieuczciwości, która otacza nas każdego dnia, gdy ktoś oszukuje cię w pracy, wprowadza w błąd sprzedając wadliwy przedmiot w sklepie?”. Pytania rozpoczynające się od partykuły „czy” mogą niestety uśpić uwagę słuchacza. W ich przypadku na sformułowane pytanie adresat może odpowiedzieć wprost „tak” lub „nie”. Natomiast zaprezentowanie realnego problemu (jak w przypadku pytań deliberatywnych czy medytatywnych) wiąże się z pobudzeniem intelektualnym słuchacza. Dzieje się tak poprzez sprowokowanie go do poszukiwania potencjalnego rozstrzygnięcia postawionego problemu³⁶.

4. FUNKCJA FATYCZNA W KAZNODZIEJSKIM *DISPOSITIO*

Funkcję fatyczną homilii i kazań w postaci zwrotów adresatywnych jak również form leksykalnych języka, chociażby w formie stawiania pytań, można uznać za formę zamierzonego użycia wyrażen języka w tej funkcji. Wydaje się jednak, że istnieje w komunikacji forma niezamierzonego użycia wyrażen, które mimo że pełnią intencjonalnie różne funkcje (z pewnością nie wprost fatyczne) powodują jednak ze względu na układ wyrażen w tekście wstępowanie właśnie funkcji fatycznej. Chodzi tutaj o strukturę wyrażen w komunikacie, które tworząc określony układ pomagają utrzymać (podtrzymać) uwagę słuchacza.

³³ Por. tamże, s. 74, 87.

³⁴ Por. D. ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, *Językowe środki perswazji w kazaniu*, Kraków: Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska 1996, s. 84-85.

³⁵ Por. M. TARCZEWSKA, *Dialogizacja monologu*, s. 75.

³⁶ Por. D. ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, *Językowe środki perswazji w kazaniu*, s. 85.

Samo zwrócenie uwagi na układ treści nie jest tutaj niczym nowym. W klasycznej retoryce podkreśla się bowiem wymiar *dispositio*, czyli układ przygotowanego wywodu. Znaczenie tego, jaka jest struktura głoszonych homilii i kazań, jest również przedmiotem zainteresowania w homiletyce³⁷. Zwracając więc uwagę na układ wyrażeń językowych w tekście kazania (wyrażeń pełniących różne funkcje językowe) można postawić tezę o pełnieniu przez te wyrażenia (w sposób niezamierzony) właśnie funkcji fatycznej.

Warto zwrócić uwagę na dwa modele w ramach homiletyki, które w swojej strukturze pozwalają na podtrzymywanie uwagi słuchacza. Nabiera to znaczenia zwłaszcza, gdy chodzi o podtrzymywanie uwagi słuchacza w sytuacji, gdy można ułatwić mu wysiłek percepcji podczas dłuższego wywodu³⁸.

Pierwszy z modeli to Dydaktyczno-Psychologiczny Model Arensa. Jest to struktura składająca się z pięciu istotnych kroków. Pierwszym z nich jest motywacja słuchacza. Nakreślony zostaje na tym etapie realny problem, który jest w stanie zainteresować odbiorcę. Drugi krok jest skoncentrowany na sprecyzowaniu problemu w taki sposób, aby potencjalny słuchacz zdecydował się towarzyszyć w poszukiwaniach możliwego rozwiązania nakreślonego problemu. Kolejny (trzeci) krok to droga tzw. prób i błędów. Na tym etapie kaznodzieja ukazuje potencjalne możliwości rozwiązania zarysowanego problemu. Są to jednak odpowiedzi połowiczne. Celem kaznodziei jest na tym etapie ukazanie potencjalnego rozwiązania wraz z np. konsekwencjami wybranej drogi postępowania. Czwarty krok to propozycja tzw. właściwego rozwiązania, które ma być odpowiedzią na zarysowany na wstępie problem. W końcowej fazie (w ramach piątego kroku) słuchacz powinien zostać utwierdzony w przyjętym rozwiązaniu towarzyszącej mu dotychczas trudności³⁹. Struktura modelu jest niezmiernie prosta. Niemniej precyzyjne nakreślenie problemu (krok pierwszy), który będzie ważny dla słuchacza, może posłużyć do nawiązania z nim kontaktu. Funkcja fatyczna w analizowanym modelu może dojść do głosu również w ramach trzeciego kroku, a więc tzw. drogi prób i błędów.

³⁷ Por. Ch. BISCANTIN, *O homilię bardziej skuteczną – wyznaczyć strukturę homilii*. „Przeгляд Homiletyczny” 7(2003), s. 161-169; D. CHRZANOWSKI, *Wybrane kompozycje homilii*, w: *Jak przepowiadać dziś? Głoszenie Słowa Bożego w służbie chrześcijańskiej wiary*, red. W. Czupryński, S. Dyk, Olsztyn: Biblioteka Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2014, s. 97-109; G. SIWEK, *Przepowiadać skuteczniej. Elementy retoryki kaznodziejskiej*, Kraków: Homo Dei 1992, s. 37-80.

³⁸ Por. W. PIEGZIK, *O roli i znaczeniu funkcji fatycznej w procesie nauki języków obcych*, s. 11-13.

³⁹ Por. D. CHRZANOWSKI, *Wybrane kompozycje homilii*, s. 104-106.

Zarysowanie potencjalnych rozwiązań wraz z ukazaniem ewentualnych konsekwencji podejmowanych działań jest w stanie podtrzymać uwagę i koncentrację słuchaczy.

Drugi z modeli to tzw. Model Dyskursywno-Retoryczny. Jego teoretycy przyjmują w założeniu, że „aby osiągnąć cel mowy, potrzeba co najmniej trzystopniowego rozwoju jej tematu oraz jakiegoś nawiązania do sytuacji, w jakiej wygłasza się przemówienie, względnie jakiegoś uzasadnienia zabrania głosu w sprawie”⁴⁰. W ramach tego modelu można wykorzystać w części głównej homilii elementy retoryki klasycznej. Można tutaj sięgnąć do takich struktur, jak łańcusznik, można odwołać się do budowy dialektycznej, można również przedstawić i porównać ze sobą dwa stanowiska wraz ze wskazaniem trzeciego spojrzenia w kwestii rozwiązania problemu⁴¹. W ramach tego modelu prowadzone rozumowanie kaznodziei może oprzeć się na propozycji rozumowania pięciu kroków zaproponowanych przez św. Tomasza⁴². Model dyskursywno-retoryczny, jako forma logicznego dowodzenia przez argumentację, może zostać uproszczony do trzech podstawowych elementów. Po pierwsze, we wstępie kaznodzieja stawia tezę. Jej istota polega na tym, aby skonstruowana była w ten sposób, by dotyczyła zagadnienia ważnego dla jak największej liczby odbiorców. Po drugie, kaznodzieja przeprowadza przygotowaną argumentację (zgodnie z definicją klasycznej retoryki chodzi tutaj o metodyczne odkrywanie wszystkiego, co w odniesieniu do danego przedmiotu jest przekonujące). Ważne jest także to, aby interesujący retora kasus (postawiony we wstępie jako teza) w sposobie przedstawianych argumentów był uzasadniany (prezentowany) tak, żeby słuchacze byli w stanie podążać myślą za kaznodzieją. W trzecim kroku (w ramach zakończenia) kaznodzieja przyjmuje wniosek z potwierdzeniem lub zaprzeczeniem uprzednio założonej tezy, który w wyniku przedstawionej argumentacji akceptują (lub odrzucają) także słuchacze.

Fatyczność struktury, która szczególnego znaczenia nabiera w czasie głoszenia kazań (przekaz treści warunkowany jest koncentracją i utrzymaniem uwagi), dotyczy także struktury przygotowanych homilii. Dwa wskazane modele nie wyczerpują tego zagadnienia. Posługiwanie się jednak zapropono-

⁴⁰ G. SIWEK, *Przepowiadać skuteczniej*, s. 71.

⁴¹ Por. tamże, s. 71-73.

⁴² Pierwszy krok to *questio*, drugi to *videtur quod non*, trzeci to *in oppositio contra*, czwarty to *in oppositio pro* oraz piąty *solutio*. Por. G. SIWEK, *Przepowiadać skuteczniej*, s. 71.

waną budową może pomóc w realizacji (osiągnięciu) ważnej funkcji języka, jaką jest funkcja fatyczna.

*

Koncepcja wspólnoty fatycznej, stworzona przez Malinowskiego, ma istotne znaczenie dla humanistyki, niemniej również dla teologii praktycznej, zwłaszcza dla homiletyki i katechetyki. Można jednak postawić pytanie o zasadność badania kwestii funkcji języka (w tym również funkcji fatycznej) w homilii. Określa się różne cele takiego postępowania⁴³. Z całą pewnością, w przypadku analizy funkcji fatycznej refleksja nad jej obecnością w komunikacji (w tym także komunikacji kaznodziejskiej) pozwala poznać mechanizmy, które rządzą językiem w jednym z istotnych elementów, jakim jest nawiązanie i podtrzymanie uwagi słuchacza.

Niniejszy artykuł precyzuje, w jakich miejscach w przepowiadaniu może pojawić się funkcja fatyczna. W pracy wskazane zostało odniesienie do używania przez kaznodziejów zwrotów adresatywnych oraz posługiwania się wybranymi strukturami leksykalnymi języka, jako tzw. zamierzonych form użycia wyrażen języka w funkcji fatycznej. W pracy wskazana została także forma niezamierzonego użycia wyrażen, które mimo że pełnią intencjonalnie różne funkcje, mogą powodować (dzięki strukturze homilii lub kazania) podtrzymywanie uwagi słuchacza. Wskazane odniesienie sprawia więc, że także tutaj mamy do czynienia z funkcją fatyczną.

Wydaje się, że przedstawione zagadnienie obecności funkcji fatycznej w przepowiadaniu nie może być wyczerpane w postaci tylko jednego opracowania. Otóż obecność analizowanej tutaj funkcji może zostać rozwinięta przez weryfikację wielu (nie analizowanych w artykule) modeli homiletycznych. Interesującym zagadaniem, które można by rozwinąć w kontekście podtrzymywania kontaktu w czasie głoszenia homilii i kazań, mogłoby być przyjrzenie się różnym formom leksykalnym. Proponowane na tym polu inspiracje językoznawców (jak chociażby odniesienie do zagadnienia tzw. presupozycji) mogłyby posłużyć do wypracowania cennych dla homiletyki wniosków⁴⁴.

⁴³ Por. K. PIELATOWSKI, *Język homilii elementem orędzia*, s. 60.

⁴⁴ Zob. A. SIERADZKA-MRUK, *Odbiorca jako czynnik kształtujący wypowiedź*; A. WILKOŃ, *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas 2002.

BIBLIOGRAFIA

- ABCD, Phatic Communion, <http://tcbdevito.blogspot.com/2007/11/abcd-phatic-communion>, html (dostęp: 18.09.2015).
- BISCONTIN Ch., O homilię bardziej skuteczną – wyznaczyć strukturę homilii, „Przegląd Homiletyczny” 7(2003), s. 161-169.
- CHRZANOWSKI D., Wybrane kompozycje homilii, w: Jak przepowiadać dziś? Głoszenie Słowa Bożego w służbie chrześcijańskiej wiary, red. W. Czupryński, S. Dyk, Olsztyn: Biblioteka Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2014, s. 97-109.
- GUNTER S., Phaticcommunion, http://pubman.mpg.de/pubman/item/escidoc:68366/component/escidoc:468107/senft_2009_phatic.pdf (dostęp: 18.09.2015).
- HERBUT J., Rola filozofii w kształceniu kaznodziejów, w: Artykuły i szkice. Z metodologii i teorii metafizyki, filozoficznej analizy języka religii oraz etyki i metaetyki, red. J. Herbut, Opole: Wydawnictwo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego (1978) 2008², s. 347-356.
- ILUK J., Nauczanie etykiety obcojęzycznej w ujęciu podstawy programowej z 2008 roku, „Języki Obce w Szkole” 2(2013), s. 70-79.
- JAKOBSON R., Poetyka w świetle językoznawstwa, tłum. K. Pomorska, w: TENŻE, W poszukiwaniu istoty języka, t. II, tłum. M.R. Mayenowa, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1989, s. 77-124.
- KOSTRO M., WRÓBLEWSKA-PAWLAK K., Między kurtuazją a deprecjacją. Formy adresatywne jako środek retoryczny w polemicznym dyskursie politycznym, „Forum Artis Rhetoricae” 3(2011), s. 37-57.
- KOZIARA S., Status i funkcja form adresatywnych w języku współczesnych kazań, w: Fenomen kazania, red. W. Przyczyna, Kraków: Redemptoris Missio 1994, s. 136-145.
- MALINOWSKI B., Problem znaczenia w językach pierwotnych, w: Językoznawstwo Bronisława Malinowskiego, red. K. Pisarkowa, Kraków: Wydawnictwo Universitas 2000, s. 5-48.
- MEGER Z., Co łączy Bronisława Malinowskiego z portalami społecznościowymi?, „EduAkcja. Magazyn edukacji elektronicznej” 2(4)(2012), s. 27-32.
- PEISERT M., Etykieta językowa i jej wyznaczniki, w: Język a Kultura, t. I: Podstawowe pojęcia i problemy, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław: Wiedza o Kulturze 1991, s. 123-130.
- PIEGZIK W., O roli i znaczeniu funkcji fatycznej w procesie nauki języków obcych, „Języki Obce w Szkole” 2(2004), s. 9-14.
- PIELATOWSKI K., Język homilii elementem orędzia, „Biblioteka Kaznodziejska” 115(1985), z. 1, s. 57-60.
- SIERADZKA-MRUK A., Odbiorca jako czynnik kształtujący wypowiedź (na przykładzie kazań dla dzieci), Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica” 2003.
- SIWEK G., Przepowiadać skuteczniej. Elementy retoryki kaznodziejskiej, Kraków: Homo Dei 1992.

- SZEWCZYK L., Perswazja językowa w wybranych homiliach kapłanów archidiecezji katowickiej, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2(2002), nr 35, s. 359-376.
- TARCZEWSKA M., Dialogizacja monologu. Komunikatywne aspekty współczesnych polskich homilii. Praca doktorska napisana na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Masaryka, Brno 2010.
- WEINBERG H., Levels of knowing and existence. Studies in general semantics, Englewood, New Jersey: Institute of General Semantics 1987.
- WILKOŃ A., Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas 2002.
- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK D., Językowe środki perswazji w kazaniu, Kraków: Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska 1996.
- ŽEGARAC V., Phatic communication, <http://vladimirzegarac.info/PHATIC%20COMMUNICATION%20encylopedia%20article.pdf> (dostęp: 04.01.2016).
- ŽEGARAC V., What Is Phatic Communication?, http://www.vladimirzegarac.info/1998_WhatIsPhaticCommunication.pdf (dostęp: 13.01.2016).
- ŽEGARAC V., CLARK B., Phatic interpretations and phatic communication, http://www.vladimirzegarac.info/1999_PhaticCommunication.pdf (dostęp: 04. 01. 2016).

FUNKCJA FATYCZNA JĘZYKA HOMILII I KAZAŃ

S t r e s z c z e n i e

Badania nad poszczególnymi funkcjami języka, m.in. w retoryce kaznodziejskiej, powinny zmierzać do lepszego poznania mechanizmów, jakie rządzą językiem. W przypadku funkcji fatycznej chodzi o ważny element, jakim jest nawiązanie kontaktu i podtrzymanie uwagi słuchacza. Artykuł precyzuje w przypadku jakich elementów formalnych funkcja fatyczna obecna jest w kaznodziejstwie. W pracy wskazane zostało odniesienie do używanych przez kaznodziejów zwrotów adresatywnych, posługiwania się różnymi strukturami leksykalnymi języka oraz stosowanie określonych struktur przygotowanych tekstów homilii i kazań. Przedstawione zabiegi formalne pozwalają nawiązać i utrzymać uwagę słuchacza, co pozostaje warunkiem koniecznym dla właściwego przekazu treści.

Słowa kluczowe: funkcja fatyczna; homilia; kazanie; język.